

Thierry Depaulis

A rulett eredete¹

ARULETT a világ kaszinóinak emblemikus játéka, amely sokáig a szerencsejáték kizárólagos metaforája volt, a történészek érdeklődésére viszont alig tartott számot. A játék elnevezése vitathatatlanul francia eredetű, hiszen ebben az alakban találjuk meg az európai és más nyelvek nagy részében. A 18. század elején felbukkanó játék szabályai Párizsban kezdtek el kialakulni, majd 1800 körül nyerték el végleges formájukat. A fennmaradt források lehetővé teszik, hogy nyom kövessük a rulett pályafutását, és egy hipotézist állítsunk föl az eredetére vonatkozóan.

A rulett előzményei

Működése és szabályrendszere alapján a rulett a lutrijátékok nagy családjába tartozik, vagyis a vonzereje abban rejlik, hogy a játékos reménykedhet egy vagy több általa megtett szám véletlenszerű kisorsolásában. A lutrijátékok kiterjedt kategóriájába tartoznak a széles közönséget megcélzó változatok (minden szelvény vagy számsorsolás segítségével lebonyolított játék, így a *Lotto di Genova*, a lottó, a tombola stb.), valamint több asztali játék is. Az asztali játékok esetében néhány játékost gyűjtenek egy számozott mezőkre osztott tábla köré. A lutri jellegű táblajátékok tovább csoportosíthatók egyszerű és többletes játékokra. Utóbbiak, amelyek közé kétségkívül besorolható a rulett is, megjelenésük idején egy új, korábban ismeretlen lehetőséget kínáltak: a játékos egyszerre több szomszédos mezőre tette meg a tétjeit, így a kockázatot is eloszthatta.² A sorsoláshoz használt eszköznek nincs jelentősége: lehetnek összegöngyölt cédulák, számozott golyók, négyszögesen rovátkolt edényfeleségek, számok, amelyeket véletlenszerűen dob ki egy gépezet, vagy akár különleges kockák.

Valószínűleg 1600 körül Katalóniában az *hoca* játék (katalánul *auca*) révén egy kifinomultabb lutrijáték született meg. Az alapkellékei: egy papírlap, amelyet 48 – különböző szimbólumokkal díszített – rubrikára osztottak fel, és a hozzá tartozó 48 cédula voltak. Ezeket összehajtogatva egy zsákba helyezték, majd onnan húzták ki a számokat. A helyi hatóságok a 17. század folyamán többször is szigorúan betiltották a játékot: Gironában 1604-ben, majd 1608-ban, Barcelonában 1633-ban,

¹ Les Origines De La Roulette. In: *Glück und Spiel – glücklich durch Spiele?* Hrsg.: BAUER, Günther G. München-Salzburg, Katzbichler, 1993. (*Homo ludens*, 3.) 115–127.

² 1987-ben jelent meg egy tanulmányom ezekről az eddig kevésbé ismert játékfajtákról: DEPAULIS, 1987a.; DEPAULIS, 1987b.

1640–1642-ben stb.³ A Franciaországban *hoca* írásmóddal feltűnt játék nagy népszerűsége tette szert a 17. század második felében. Pontos leírást adott „Katalónia igaz és valódi *hoca* játékaról” Étienne Loison 1659-ben Párizsban kiadott értekezése, a *La maison académique*. Eszerint a játék kellékei egy 30 (tehát a katalán változattól eltérően nem 48) mezős tábla, valamint 30 lapított fagolyó. Lehetett játszani a teljes táblán vagy annak a felén, harmadán, negyedén stb. Az *hocát* többször is betiltották: csak 1661-ből két „az *Hocca* [sic] játék ellen” hozott határozatot is ismerünk, továbbá egy rendőrségi végzést 1664-ből és egy-egy, rendőrség által kiadott rendeletet 1671-ből és 1676-ból. 1681-ben, 1687-ben, 1690-ben, 1691-ben és 1694-ben további határozatok és rendeletek tiltották be szigorúan – és úgy tűnik, hiába – ezt a szörnyű játékot, amelyet Pierre Richelet a következőképpen definiált a *Dictionnaire français*-ban (Genf, 1680): „*Hoca, fn. hn. Katalóniából származó játék. 30 pontot jelölnek ki egy táblán, és 30 golyóval játszóknak, amelyek mindegyikébe egy számmal ellátott pergamencédulát rejtnek. A játék során egy zsákban megkeverik a golyókat, majd kihúznak közülük egyet, és mindenki szeme láttára széthajtják a benne lévő cédulát, hogy kiderüljön, mit nyernek vagy veszítenek.*” 1717. december 7-én újabb rendelet tiltotta be, és ezúttal az *hoca* el is tűnt. A játékot csak irodalmi forrásokból ismerjük; fennmaradt példányról nincs tudomásom.

Az *hoca* és a *biribi* közötti határ elmosódik. Utóbbi a katalán játék itáliai változata lehetett: ugyanolyan szabályok alapján, ugyanazokkal a kellékekkel játszották a *biribit* is, amelyhez ugyanaz a kétes hírnév tapadt. Tény, hogy Giovanni Battista De Luca *Il dottor volgare, ovvero il compendio di tutta la legge civile, canonica, feudale e municipale...* (A népnyelven szóló doktor, avagy minden polgári, kánonjogi, feudális és önkormányzati törvény kompendiuma) című értekezésében (7. könyv, Róma, 1673) túl nagy kockázatosságuk okán ítélte el az olyan időtöltéseket, „*mint ama játék, amit pribisnek vagy aucának hívnak*”. A Savoya területén már 1665-ben ismert – és szabályozott⁴ – *biribi* a 18. században érte el népszerűsége csúcsát, mikor is a fáraó mellett a legelterjedtebb és a korszak emlékirataiban a legtöbbször említett szerencsejáték volt. Később egy nyitható elefántcsont félgömbbel fedték le a zsákot, hogy megnehezítsék a gyakran csalásra vetemedő bankosok dolgát. Közben a *biribinek* több – néha más nevet viselő – változata alakult ki, amelyek esetében a mezők száma eltért: a játék klasszikus itáliai változatát eleinte egy 42 mezős táblán úzték, de a szám hamarosan – és mint kiderült, véglegesen – 36-ra csökkent. Ez a típus vált általánossá a 18–19. század során.⁵ Franciaországban a 18. század elején – elsőként 1719-ben – tűnt fel a *biribi* 70 (esetenként 64) mezővel. Éppen ezekből az évekből ismerjük a rulett első említéseit.

³ Lásd: AMADES–COLOMINES–VILA, 1931.; DEPAULIS, 1987c. 11.

⁴ A Savoyai Hercegség számvevőkamarájának 1665. július 28-i keltezésű manifesztuma Marc-Aurelio Anselmót bízta meg, hogy végezze el a „*de' biribissi di balle 20, 22, 24, 28, 32, 36, 38, 40, 48, 50, 60, 70, 80*” játékok szabályozását. (DUBOIN, 1818–69. t. 6, liv. xi., tit. 34.) A *biribit* végül 1666 januárjában tiltották be, ugyanakkor, amikor a „*hoc di Catalogna*”-t is (amelyet 1663-ban egyszer már tiltólistára helyeztek).

⁵ DEPAULIS, 1987c. 13.

A rulett legkorábbi említései

A rulett (*roulette*) szó természetesen már a játék kialakulása előtt is ismert volt. A késő latin *rotella* szóból ered, amelyből a *roulle* (kis kerék, korong) főnév és a *rouler* (gurulni) ige is származik. Elsődleges jelentése (kis kerék; *petite roue*) már az ófrancia nyelvben is megtalálható volt, és ma is széles körben használatos minden kisméretű, kerek tárgyra, amely a tengelye körül forog. Mielőtt még a szerencsejáték megnevezésére használták volna, a „*roulette*” szó utalt egy XIV. Lajos számára kitalált sajátos szórakozási formára: a hullámvasút korai változatának beillő kerek, síneken guruló karosszékre is.

A bennünket érdeklő *roulette* szabályai a 18. század elején még nem alakultak ki teljesen. Ezt bizonyítja többek között az 1765-ben megjelent Nagy Francia Enciklopédia 14. kötete: „*Rulett (játék). Kicsi fekete és fehér színű, számozott kapukra osztott nagy kör. Az elefántcsont golyóbist, amelyet bedobnak a körbe, és amely a játékosok sorsáról hivatott dönteni, egy kis csatornán keresztül vezetik be a játékba, majd miután ez a golyó néhányszor a falba ütközött, megállapodik vagy a fekete, vagy a fehér kapuban. Ha a golyó a megfelelő színű kapuban köt ki, a játékos nyer, ha pedig a másikban, akkor veszít. (D. J. [Louis de Jaucourt – Th. D.])*” Megállapíthatjuk, hogy a rulett középső része itt csupán egy „*kicsi fekete és fehér színű, számozott kapukra osztott nagy kör*”. Arról azonban nem szól a forrás, hogy ez a kör forogna is egy tengely körül.

Ezt erősíti meg Ange Goudar *Histoire des Grecs ou de ceux qui corrigent la fortune du jeu* (A Görögök története, avagy azoké, akik a forgandó szerencsét igazítják) című könyve (Hága, 1757), amelyben sajátosan mesél a rulett kialakulásának első állomásairól: „*A Gêvre- és a Soissons-palota forradalmi változások helyszínéivé váltak, már ami a Görögöket [vagyis a csalókat – Th. D.] illeti. [...] A Rulett azonban érinthetetlennek tűnt. Ezt a játékot eredetileg arra találták ki, hogy a Közönség teljes biztonságban játszhasson a pénzével. [...] Ám egy mértantudós Görög talált egy módot [a csalásra – V. D.]. Olyan Rulettet készítettett, ahol az egyik szín Mezői nagyobbak voltak a másik szín Mezőinél, a beavatottak tehát azokkal a golyókkal játszottak, amelyeknek a Mezői nagyobbak voltak, jelentős előnyre tévén így szert*”. (I. köt. 5.) A jegyzetben tovább pontosít a szerző: „*A Mezők fehérek és feketék voltak, ha tehát, teszem azt, a fekete Mezőket megnagyobbították a fehérekhez képest, akkor előnybe került az, aki tudott a csalásról, hiszen akkor ő a fehér golyót választotta, amely könnyebben célba talált*.”

A Goudar által említett Gêvre- és Soissons-palota két játékbarlang volt, a modern kaszinók valódi előfutárai, amelyek XIV. Lajos szigorú tiltásai ellenére 1715-től 1741-es bezárásukig az igazságszolgáltatás kivételes kegyét élvezték.⁶ Olivier Grussi számos alkalommal idéz a rulettet említő rendőrségi jelentésekből. Például Pierre Pons felügyelő egyik 1738-as beszámolója is tanúsítja, hogy úzték ezeket a játékokat. („*A Gêvre-palotában, 1738. november 4-én [...] Lallemand úr [...] a rulettasztalnál ülve...*”) Úgy tűnik tehát, hogy a rulett ennek a két játékbarlangnak a specialitása volt. Olyannyira, hogy Goudarhoz hasonlóan feltételezhetjük, a játék itt nyerte el később elterjedt formáját.

⁶ GRUSSI, 1985. 20–21. Lásd továbbá: a szerző 1984-es gépelt értekezését, amely jóval részletesebb. A továbbiakban erre az értekezésre fogok a jegyzetekben utalni: GRUSSI, 1984. 108–111., 134–136.

Tény, hogy Párizsban a játék 1725 óta biztosan ismert volt. Adrien Blanchet említ is egy zsetont, amelynek a következő felirat szerepel a hátulján: JEU. DE. LA. ROULETTE. 1725.⁷ 1726-ban egy rendőrfelügyelő már készíteni tudott egy „Kimutatás[t] azon személyekről, akik Párizs városában kizárólag szerencsejátékból élnek [...], rulettjátékokból, vásári játékokból, játéktermekből”.⁸ A jelentést tilalom követte, amelyről a *Mercure de France* a következőképpen számolt be:⁹ „E hó tizedikén eltöröltek mindenféle Rulettjátékot, amely a város [Párizs] különböző részeiben meghonosodott; úgy vélik továbbá, hogy a sok hívatásos játékos, aki ezen játék kapcsán színre lépett, elhagyja majd Párizst.” 1727. május 31-én pedig a királyi államtanács hozott rendeletet azon kiváltságok visszavonásáról, amelyeket korábban élvezhettek „néhányan, akik rulettjátékokat tarthatnak Párizs városában”.¹⁰

Bordeaux-ban már 1716-ban ismerték a rulettet, amint azt alátámasztja „Bordeaux Parlamentjének törvényszéki határozata, amely betiltja az olyan játékok játszását, mint az hoca, a fáraó, a szerencsekerék, a bassette, a barbecolle, az »ellene-mellette fogadás« [pour & contre] és a rulett”. Ebben az 1716. június 13-ára keltezett dokumentumban jelent meg először a rulett, mint a szerencsejátékra utaló kifejezés.¹¹ A bordeaux-i elöljáróknak 1720. április 30-án,¹² majd 1739. február 6-án meg kellett újítaniuk ezt a határozatot. Joseph Benzacar a bordeaux-i városi tanács (*Jurade*) 1718-as és 1720-as levelezésére hivatkozva állítja, hogy a „szerencsejáték létesítményeket üzemeltető bérlőknek tulajdoníthatjuk a rulett és a szerencsekerék vagy forgókerék bevezetését”.¹³

Az eredet problémája: az hoca és a portique

Nem minden rulett, ami forog, ezért könnyű összekeverni a szerencsekerékkel és a forgókerék (*tournoquet*) nevű játékkal. Ez utóbbi mindig egy mutatóból és egy számlapból áll, és minden bizonnyal régebbi, hiszen látható egy 15. század végéről származó, a párizsi Musée de Cluny gyűjteményében őrzött francia vagy burgundi provenienciájú játékdobozon.¹⁴ Kétségkívül a lutrijáték egy típusa volt, amely azonban jelentősen különbözött a rulettől, és valószínűleg egyszerűbb volt annál. Utóbbi ismertetőjegye az újdonságnak számító keskeny árokkal szegélyezett medence [gondoljunk a mai rulett-tárcsára! – L. E.], amelyben körbejár a golyó, mielőtt megállapodna az egyik rovátkában.

Az *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné* (Enciklopédia és szakszótár) által leírt „kapukra osztott nagy kör” („*grand cercle divisé en portiques*”) felidézhet egy ma kevéssé ismert, de Versailles-ban az 1689 és 1692 között annál inkább körülrajongott játékot, amelyet *portique*-nak (kiskapu) hívtak. Számos emlékiratban olvasható, hogy ez

⁷ BLANCHET, 1930. 236–237.

⁸ GRUSSI, 1984. 110.

⁹ *Mercure de France*, 3. (1726. augusztus) 8. sz. 1930.

¹⁰ GRUSSI, 1984. 110–111.

¹¹ Archives Départementales de la Gironde, C 3788 impr.

¹² *Autographes et documents*, 1992. 1075. tétel.

¹³ BENZACAR, 1905. 214.

¹⁴ Vö.: DEPAULIS, 1987c. 26–30.

a játék a rulettnél valamivel korábban tűnt fel. Souches márki naplójának 1689. november 12-i bejegyzésében szerepel „a portique, amelyet nemrégiben találtak ki”;¹⁵ Madame de La Fayette emlékiratai is ugyanerről tudósítanak (*Mémoires de la cour de France*, 1688–1689): „[XIV. Lajos] kéthetente Marlyba ment, és azt a portique nevezetű játékot játszotta, amely újdonságszámba megy, és amelyhez nem kell több rafinéria, mint a fej vagy íráshoz.”¹⁶

Souches márki pontos leírást is ad a játékról: „Les portiques: újonnan kitalált játék, amely egy rend, kis kapukat közrezáró oszlopból állt, akár egy oszlopcsarnok; a körbezárt rész pedig egyenlő arányban elefántcsontból és ébenfából készült, különféle számokkal jelölt körök borították; egy elefántcsontgolyót gurítottak be egy oszlopok közt üresen maradt, peremmel szegélyezett részen, és akinek a kezében volt a golyó, kedvére választhatta a fehéret vagy a feketét; ha a golyó az ellenkező színben állt meg, vesztett. Játsozták egy másik változatát is, mégpedig számra, ilyenkor pedig aki a golyót kézbe fogta, kedvére kérhetett [egy számot – L. E.] magának vagy az általa választott játékosoknak; miután kért magának, és a többi játékosénál nagyobb szám jött ki, nyert, ellenkező esetben vesztett.”¹⁷

Dangeau a következőt jegyezte meg a Naplójában (*Journal*): „Este fogadást tartottak;¹⁸ a jelenlévők portique-ot játszottak.” (Versailles, 1689. december 21.)¹⁹ 1690. november 3-án (Marlyban) újra említést tett a játékról: „Ma este, 5 és 6 óra között, megérkezett Anglia királya és királynéja; portique-ot és lansquenet-t [német eredetű kártyajáték – L. E.] játszottak.” 1692. március 18-án: „vacsora előtt és után a királynál portique-kal játszottak”; és 1692. november 17-én: „este fogadtak²⁰ [...], a király megérkezett és portique-ot játszott; de úgy hisszük, nem lesz több ilyen játék, és a király nem jön többé.”²¹

A fenti szövegek mellé érdemes egy jellegzetes ábrázolást helyezni, amely még szemléletesebb: a képeken egy kerek vagy ovális, peremmel szegélyezett asztalra állított „oszlopcsarnokot” láthatunk, amelyet számok vagy színek szerint megkülönböztethető kapuk alkotnak. Az asztal közepe rubrikákra osztott (Souches leírásának vonatkozó része: „a körbezárt részt pedig egyenlő arányban elefántcsontból és ébenfából készült, különféle számokkal jelölt körök borítják”). A játék abból állt, hogy begurítottak az oszlopcsarnok körüli csatornába egy golyóbist, majd az átjutott az egyik kapun, és megállapodott valamelyik mélyedésben. Arra lehetett fogadni, hogy a golyó fekete vagy fehér rovatkába érkezik. Jean-Baptiste Scotin *Hölgyek kiskapus játékot játszanak* című metszete tökéletesen illusztrálja ezt.²² Antoine Trouvain megegyező témájú, 1694-ben készült *Első lakosztály* című metszete ismertebb, mivel a híres *Lakosztályok* sorozat tétele.²³

¹⁵ SOURCHES, 1882–93. 174. Idézi: GRUSSI, 1984. 570.

¹⁶ Idézi: LITTRÉ, 1863–72. *Portique* szócikk.

¹⁷ SOURCHES, 1882–93. 314. Idézi: GRUSSI, 1984. 35.

¹⁸ Olyan alkalmakról van szó, amikor a király vagy a királyi család valamely hercege a lakosztályában fogadja az udvaroncokat. (L. E.)

¹⁹ GRUSSI, 1984. 311.

²⁰ Lásd: a 18. jegyzetet.

²¹ Idézi: HAVARD, 1887–90. *Portique* szócikk, amelyben a szerző az idézethez a következőket fűzi hozzá: „Valójában ettől kezdve a portique játék nem elfogadott többé az udvarban.”

²² A reprodukció megjelent: ALLEMAGNE, 1906. 143.

²³ *Saint-Simon*, 1976. 214. tétel.

Egyértelműen szerencsejátékról van tehát szó, nem ügyességiről, ahogyan azt néha állították, összekeverve a *portique*-ot a *trou-madame*-mal.²⁴ 1739-ben még ez utóbbit is biztosan játszották; Luynes hercege az emlékirataiban számol be arról, hogy „*volt egy nagy portique játszma is, ahol M. de la Trémoille 1200 Lajos-aranyat vesztett; de a király [XV. Lajos] nem játszott*”.²⁵ 1769-ben egy kárpitos még hirdetést is adott fel egy *portique* játékról [ti. a hozzá való kellékekről – L. E.] az *Annonces et Avis divers* (Különféle hirdetések és felhívások) május 8-i kiadásában: „*ELADÓ Léchevin kárpitos úrnál, a Neuve des Petits Champs utcában, a Royale utca sarkán [...] egy portique játék, illetve egy rulett.*” Ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy itt a *portique* a rulettel együtt tűnik fel! E kései utalások ellenére nem valószínű, hogy ez a játék sokkal tovább ismert lett volna, nem szerepel ugyanis az 1792-ben kiadott *Dictionnaire des jeux de l'Encyclopédie méthodique*-ban (A Szakenciklopédia Játékszótára).

Szembeötlő a hasonlóság a *portique* játék leírásai, illetve a rulett 18. századi ismertetői között (lásd: fentebb): „kis kapuk”, „árok”, golyó, fehér és fekete – rendre ugyanazok a kifejezések kerülnek elő. A két játék lényege is meglehetősen hasonlóan tűnik. A *portique* és a rulett között az egyedüli számottevő különbség az, hogy utóbbiban – valószínűleg az *hoca* hatásának köszönhetően – különböző tétek is megtehetők. Könnyű elképzelni, hogy a *portique* és az *hoca* kereszteződéséből született a rulett. Ha az előbbi 1689–1690-ben volt divatban – és ez a tendencia még 1692 után is bőven tartotta magát –, akkor a rulett megjelenését a 18. század első éveire datálhatjuk.

A rulett kialakulása

A rulett a *biribi* és a fáraó árnyékában, mondhatni feltűnés nélkül vált a párizsi játéktermek különlegességévé. Egészen 1749. május 7-ig kellett várni arra, hogy XV. Lajos egy rendelettel betiltta.²⁶ A rulettet legtöbbször figyelmen kívül hagyták a szerencsejátékokkal szembeni intézkedések: mindössze egy 1773. december 24-i rendőrségi rendelet tiltotta be újfent a mulatókban.²⁷ 1769-ben azonban – mint azt fentebb említettük – Léchevin kárpitos mégis föladta azt a hirdetést, amelyben megvételre kínál egy *portique* játékot.

1788-ban P. N. Huyn a következő leírást készítette el a ruletről: „*A Rulett. Negyven játékmezőből húsz egyféle, húsz pedig másféle színű. Körbegurítanak egy golyót, amely azt a színt hozza ki nyertesnek, amelyiken megállapodik. A két szín húsz-húsz mezejéből egy-egy a bankosé, aki, ha ezen áll meg a golyó, kisorsolhatja, hogy ki vesztett, anélkül, hogy nyere-ményt kellene fizetnie. A bankosnak ez Lajos-aranyanként 12 sout vagy két és fél százalékot hoz.*”²⁸ A rulett tehát még a 18. század végén is feltűnően hasonlít a *portique*-hoz. Úgy tűnik, hogy ennek a kezdetleges rulettnek 40 (tehát nem 36, 37 vagy 38) fehér és fekete játékmezeje volt.

²⁴ Ügyességi játék, melynek lényege, hogy egy kis faépület kapucskáiba üveggolyókat kell gurítani. (L. E.)

²⁵ 1739. április 18. Idézi: GRUSSI, 1984. 313.

²⁶ GRUSSI, 1984. 81–82.

²⁷ GRUSSI, 1984. 83–85.

²⁸ HUYN, 1788. 25.

A rulettet ismerték Brüsszelben is, ahol 1737-ben tiltották be. A korlátozást 1738-ban Dél-Németalföld egészére kiterjesztették.²⁹ Angliában, ahol, úgy tűnik, korábban jelent meg – míg az *hoca* és a *biribi* aligha jutottak el a csatornán túlra –, 1745-ben érte utol a rulettet a korlátozás. II. György adta ki a határozatot, amelyben betiltott „egy bizonyos Rulett vagy Roly-poly nevű ártalmatlan játékot”. Ez utóbbi megnevezés 1713-tól fordul elő, majd 1730-ban, 1759-ben és 1762-ben is.³⁰ Kétségtelen, hogy a szerencsejátékosok első számú célpontjának számító két divatos fürdőhely, Bath és Tunbridge Wells közönsége kimondottan lelkesen fogadta az új játékot.

Párhuzamosan kell vizsgálnunk egy másik, hasonló szabályzatú játékot, amelyet Angliában *E. O.* (az *even and odd*, vagyis „páros és páratlan” kifejezés kezdőbetűi) néven ismertek. Az *E. O.* egy elég kezdetleges lutrijáték, amint azt James Gillray és Thomas Rowlandson satirikus metszetei is elárulják.³¹ Egy forgó tárcsa alkotta, amelyen húsz-húsz „E” és „O” jelzésű rovátka váltakozott. Oliver Goldsmith arról számol be Richard Nashról írt életrajzában (1762), hogy az *E. O.* játékot egy bizonyos „C-k” találta fel, és először Tunbridge Wellsben játszották 1730 körül. Nash fölfigyelt a játékra, és ő maga mutatta be 1740-ben Bathban, ahol az komoly sikert aratott. II. György 1745-ben, Nash minden erőfeszítése ellenére, a rulettet és a hozzá hasonló játékokat betiltotta.³² Sajnos egyik szövegből sem derül ki, hogy az *E. O.*-nak részét képezte-e már az a forgótárcsa, amely a 18. század végi metszeteiken rendre feltűnik. Tisztázatlan kérdés, hogy az *E. O.* a francia rulett egyszerűsített angol másolata, vagy éppen megelőzte azt a forgótárcsa használatában.

A rulett győzedelmeskedik a Palais-Royalban

Ha az 1788-as leírásban szereplő rulett még elég kezdetlegesnek is tűnik, hamarosan rohamos fejlődésnek indult, hiszen a 18. század végén számos alkalommal a modern játékhoz nagyon hasonló formában ábrázolták. A párizsi Bibliothèque nationale metszetgyűjteménye három, minden bizonnyal korabeli, 1800 körül készített metszetet őriz,³³ ugyanitt az Hennin-gyűjteményben pedig egy 1800-ra datált rajz és annak egy metszétváltozata lelhető fel.³⁴ Többségük mellett *Le jeu de la roulette* (A rulett játék) képaláírás szerepel, kettő esetében pedig a „*Faites le jeu, Messieurs*” („*Tegyétek meg tétjeiket, Uraim*”) mondatot is olvashatjuk. Az elrendezés nagyjából olyan, amilyennek ma is ismerjük: egy hosszúkás asztal, amelynek közepén helyezkedik el a – láthatóan forgó – tárcsa, ezt a krupié egy abból kiálló kar segítségével pörgeti meg, egyik és másik oldalán kivehető a tábla, amelyen a tétet lehet megtenni. A krupié kezében már látható a zsetonok összeszedésére szolgáló gereblye. Az a néhány játéktábla, amelyet párizsi asztalosok készítettek (így például 1800–1805 körül Biennais), azt mutatja, hogy ez az elrendezés különösen ismert volt.

²⁹ VANHEMELRYCK, 1981. 254.

³⁰ Vö.: *Oxford English Dictionary*, 1989. *Roly-poly* szócikk.

³¹ WYKES, 1964. 210. Itt szerepel egy *E. O.*-kerekét ábrázoló Thomas Rowlandson-metszet reprodukciója, amelynek eredetijét valószínűleg a londoni Victoria and Albert Museumban őrzik.

³² GOLDSMITH, 1966. 319. (A szöveghely egy Nash-idézet.)

³³ Bibliothèque nationale de France, Département des Estampes et de la photographie. Kh 449, 7. köt.

³⁴ Bibliothèque nationale de France, Département des Estampes et de la photographie, Collection Hennin. 12688., 12690., 12687.

Az ábrázolások bősége azzal magyarázható, hogy a párizsi Palais-Royalban is megszorodtak a játékkermek. A palota az orléans-i herceg magántulajdonát képezte, aki kereskedelmi és lakóépületek egész sorát fűzte egybe; ezt az építkezést 1782 és 1786 között fejezték be. A Palais-Royal nem sokkal később különleges státuszra tett szert: egyrészt az első forradalmi gyűlések helyszínéül szolgált, másrészt azonban valószínűleg olyan tiltott tevékenységeknek (prostitúció, szerencsejáték stb.) is a melegágya volt, amelyeket sem a Konventnek, sem a Direktóriumnak nem volt ideje és módja visszaszorítani. Néhány éven belül Párizs lett a szerencsejátékok európai központja: a Palais-Royalon kívül a városban máshol is létesültek játékkermek, kihasználva a laza bűnüldözést, majd azt a mérsékelt toleranciát, amelyet Napóleon 1806-os szabályozó rendelete tanúsított. Minden ilyen játékközpont kínált legalább egy szórakozási lehetőséget: a rulettet.³⁵

1800-ban vagy 1801-ben J.-C. Mortier, „a törvény embere” támadta a szerencsejátékokat röpiratában, amelynek egyszerűen az *A bas tous les jeux (Le minden játékkal)* címet adta.³⁶ A fogalmazványban erélyesen lépett föl a rulett ellen: „A legálmokabb és következőképp a legnépszerűbb játék a rulett, amelyet a nép kedvéért 5 garasos zsetonokkal lehet játszani oly módon, hogy mivel egy óra alatt legalább száz gurítás esik, melynek mindegyike a bankosé, hiszen ő 37 számmal áll egy ellen, végül a hozzá nem értő szerencsétlen, de a leggyakorlottabb játékos is ugyancsak meg van kopasztva!”

Az is kiderül ebből a figyelemre méltó szövegből, hogy volt dupla nulla a keréken („37 számmal áll egy ellen”). Arra következtethetünk tehát, hogy egy nulla már korábban is szerepelt a játékban.

Összegzés

A rulett nem a semmiből született. A XIV. Lajos udvarában kitalált *portique* játék és az *hoca* elnevezésű, Katalóniából származó többtétés lutrijáték keresztesítéséből jött létre 1700 körül. A rulett – eleinte szerény – elterjedését azon erényeinek köszönheti, hogy biztonságos volt, és egyenlő esélyeket biztosított. Eleinte egy rovátkolt táblából állt, amely még nem mozgott, majd a 18. század végén kiegészült egy forgó szerkezettel, amelyet talán az angol *E. O.* játékból kölcsönöztek. Modern formáját a Párizsban 1800 körül megszorodó játékkermekben nyerte el, ahol hamar népszerűvé is vált, és idővel a szerencsejátékok jelképévé avanszált. A franciaországi játékközpontok és lutrijátékok 1836-os betiltása után a német kaszinók továbbra is szívesen adtak teret a rulett úzásának, különösen Bad Homburgban, amely 1841 után François Blanc vállalkozásának köszönhetően a játék fellegvárává nőtte ki magát. A rulett Franciaországba csak 1933-ban tért vissza.

Fordította: Lektor Eszter

³⁵ A *Dictionnaire administratif et topographique de Paris (Párizs közigazgatási és helyrajzi szótára)* listát közöl a játékkermekről azok címével és az ott üzhető játékokkal együtt. A rulett mindenhol – és olykor egyedülként – szerepel a kínálatban. GOBLET, 1808.

³⁶ Egy VIII. esztendő Aratás hava 12-én (azaz 1800. július 1-jén) Párizsban, Pelletiénél kiadott rendeletről van szó.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALLEMAGNE

1906 ALLEMAGNE, Henry-René d': *Récréations et passe-temps*. Paris, Hachette, 1906.

AMADES-COLOMINES-VILA

1931 AMADES, Joan – COLOMINES, Josep – VILA, Pau: *Imatgeria popular catalana: Les auques*. 1–2. köt. Barcelona, Orbis, 1931.

Autographes et documents

1992 *Autographes et documents: vente*. Paris, Drouot-Richelieu, salle 4, 25 juin 1992. Paris, C. Demarest, 1992.

BENZACAR

1905 BENZACAR, Joseph: Les jeux de hasard à Bordeaux (1701–1789). *Revue Philomathique de Bordeaux et du Sud-Ouest*, 9. (1905) 5. sz. 193–215.

BLANCHET

1930 BLANCHET, Jules-Adrien: *Manuel de numismatique française*. 3. köt. Paris, A. Picard et fils, 1930.

DEPAULIS

1987a DEPAULIS, Thierry: Jeux de hasard sur papier : les « loteries » de salon. *Le Vieux Papier*, fasc. 303. (1987) 183–185.

1987b DEPAULIS, Thierry: Jeux de hasard sur papier : les « loteries » de salon. *Le Vieux Papier*, fasc. 304. (1987) 225–233.

1987c DEPAULIS, Thierry: Une boîte à jeu du musée de Cluny. *La Revue du Louvre*, 27. (1987) 1. sz. 26–30.

DUBOIN

1818–69 DUBOIN, Felice Amato: *Raccolta per ordine di materie delle leggi... emanate dai sovrani della R. Cassa di Savoia*. 1–8. köt. Torino, Dalla stamperia Davico e Picco, 1818–1869.

GOBLET

1808 *Dictionnaire administratif et topographique de Paris*. Ed.: GOBLET, F. V. Paris, Allut, 1808.

GOLDSMITH

1966 GOLDSMITH, Oliver: The life of Richard Nash. In: *Collected works*. Ed.: FRIEDMAN, Arthur. 3. kiad. London, Clarendon, 1966.

GRUSSI

1984 GRUSSI, Olivier: *Le jeu d'argent à Paris et à la cour de 1667 à 1789*. (Kézirat.) 1984.

1985 GRUSSI, Olivier: *La vie quotidienne des joueurs sous l'Ancien Régime à la cour*. Paris, Hachette, 1985.

HAVARD

1887–90 HAVARD, Henry: *Dictionnaire de l'ameublement et de la décoration*. 1–4. köt. Paris, Maison Quantin, 1887–1890.

HUYN

1788 HUYN, P. N.: *La Théorie des jeux de hasard, ou analyse du Krabs, du Passe-dix, de la Roulette, du Trente & Quarante, du Pharaon, du Biribi & du Lotto*. H. n., k. n., 1788.

LITTRÉ

1863–72 LITTRÉ, Émile: *Dictionnaire de la langue française*. Paris, Hachette, 1863–1872.

Oxford English Dictionary

1989 *Oxford English Dictionary*. Eds.: SIMPSON, John A. - WEINER, Edmund S. C. Oxford, Clarendon, 1989.

Saint-Simon

1976 *Saint-Simon ou »l'Observateur véridique«*. (Kiállítási katalógus: Párizs: Bibliothèque nationale.) Paris, Bibliothèque nationale, 1976.

SOURCHES

1882-93 SOURCHES, Marquis de: *Mémoires sur le règne de Louis XIV*. 1-13. köt. Paris, Hachette, 1882-1893.

VANHEMELRYCK

1981 VANHEMELRYCK, Fernand: *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de late middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime (1404-1789)*. Brussel, Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1981.

WYKES

1964 WYKES, Alan: *The complete guide to gambling*. London, Doubleday and Co., 1964.